

Urszula Kurcewicz*

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0001-5808-9851

Polityka władzy ludowej wobec ludności ukraińskiej w Polsce w okresie 1944–1950

Wprowadzenie

Zmiany, jakie zaszły po II wojnie światowej na mapie Europy Środkowej, mocno wpłynęły na skład etniczny polskiego społeczeństwa. Holokaust i utrata tzw. Kresów Wschodnich przyniosły radykalną zmianę struktury narodowościowej Polski. Przejęcie władzy w kraju przez polityków komunistycznych, kontrolowanych w dużej mierze przez Związek Radziecki, poskutkowało odejściem od praktykowanego w II Rzeczypospolitej modelu państwa wielonarodowego na rzecz dążeń do zbudowania monoetnicznej Polski Ludowej. Poglądy polityków Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przełożyły się na kluczowe decyzje polityczne władzy ludowej dotyczące ludności narodowości niemieckiej, ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej.

Celem artykułu jest analiza polityki władzy ludowej wobec ludności ukraińskiej w świetle ówczesnej polityki publicznej prowadzonej w sferze stosunków etnicznych oraz zarządzania procesami migracyjnymi. Autorka stawia szereg pytań badawczych: Czy można mówić o jednej, spójnej polityce etnicznej wobec wszystkich mniejszości narodowych, czy też polityka wobec ludności ukraińskiej różniła się od polityki wobec pozostałych mniejszości zamieszkujących blisko wschodniej granicy kraju – Białorusinów i Litwinów? Jeśli się różniła, to jakie były przyczyny odmiennego podejścia władzy ludowej do osób o ukraińskiej identyfikacji narodowej? Następnie należy zapytać o to, czy w omawianym okresie 1944–1950 polityka komunistów wobec tej nacji była spójna, czy też uległa znacznej modyfikacji po zmonopolizowaniu władzy przez PZPR. Równie ważną sprawą, którą należy poruszyć, jest kwestia realizacji złożzeń polityki etnicznej poprzez prowadzenie centralnie sterowanej polityki migracyjnej.

* uurban@uw.edu.pl

Autorkę interesują dobrowolne oraz przymusowe formy migracji, jakim po wojnie została poddana ludność ukraińska. Ostatnie pytanie badawcze dotyczy stopnia powodzenia zakładanego przez władzę procesu asymilacji ludności ukraińskiej w miejscach nowego osiedlenia.

Cezurą otwierającą opracowanie jest rok 1944, w którym Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego zawarł układ z rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Dotyczył on ewakuacji obywateli polskich z terytorium USRR i ludności ukraińskiej z terytorium Polski. Cezurą zamykającą jest rok 1950, w którym zakończyła się trwająca od 1947 roku akcja „Wisła”, polegająca na masowych deportacjach ludności ukraińskiej z terenów Polski południowo-wschodniej.

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej autorka prezentuje teoretyczne podstawy ujmowania polityki etnicznej i polityki migracyjnej jako polityk publicznych. Porusza problem różnic w prowadzeniu polityk publicznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych. Druga część opracowania została poświęcona założeniom polityki etnicznej polskich komunistów. Autorka przybliży cele i metody realizacji przyjętej polityki publicznej w sferze kształtowania stosunków narodowościowych jako istotnej w budowaniu od podstaw społeczeństwa socjalistycznego w powojennej Polsce. W ostatniej części artykułu omówiono realizację założeń polityki etnicznej w kontekście kolejnych etapów dobrowolnych i przymusowych wysiedleń ludności ukraińskiej ze wschodnich obszarów państwa polskiego. Omówione zostały również założenia oraz przyczyny niepowodzenia postulowanej przez komunistów asymilacji Ukraińców w tworzących się społecznościach Ziemi Odzyskanych.

Autorka posłużyła się metodami badawczymi z zakresu nauk politycznych i historycznych – zastosowała m.in. metody opisową i porównawczą, analizę aktów prawnych oraz metodę biograficzną.

Polityka etniczna i polityka migracyjna w państwach niedemokratycznych jako polityki publiczne

Prowadzone po wojnie przez komunistów polityki etniczną i migracyjną można rozpatrywać w kategoriach polityk publicznych. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto, że polityka publiczna to celowy proces zmierzający do realizacji przez decydentów politycznych założeń w poszczególnych obszarach życia publicznego. Polityka publiczna zmierza do zaspokojenia potrzeb społecznych lub potrzeb i interesów państwa, które mogą być zbieżne lub nie z potrzebami społeczeństwa¹.

¹ W literaturze przedmiotu polityki publiczne definiowane są z różnych perspektyw badawczych. Wśród mnogości ujęć definicyjnych można wskazać – za Barbarą J. Nelson – cztery główne kierunki definiowania, w których uznaje się, że polityka publiczna: 1) zawsze odnosi się do działań rządu i intencji, które działania te determinują – jest ona wynikiem walki w łonie rządu o kierunki i rozmiary dystrybucji dóbr (usług) społecznych; 2) to decyzje polityczne zmierzające do implementacji programów realizujących cele społeczne; 3) jest sumą bezpośrednich i pośrednich działań rządowych, ponieważ wpływają one na życie obywateli; 4) jest podejściem do studiowania polityki, które skupia się na analizie rządzenia w świetle głównych problemów politycznych [Nelson 1996: 554].

W omówieniu polityki władzy ludowej wobec ludności ukraińskiej, w szczególności w kontekście dwóch kolejnych fal jej wysiedleń z terenów Polski południowo-wschodniej, najbardziej użyteczny wydaje się model studiów heurystycznych, w którym polityka publiczna analizowana jest poprzez pryzmat faz procesu politycznego. W ujęciu tym polityki publiczne uznawane są za linearny, etapowy i rekursywny proces podejmowania decyzji i ich implementacji [Mazur 2015: 16]. Model Lasswella, zaprezentowany w latach 50. XX wieku, zakładał wyróżnienie siedmiu etapów cyklu realizacji polityki publicznej:

1. Zbieranie danych, ich selekcja i analiza w celu określenia problemów do rozwiązania.
2. Proponowanie alternatywnych rozwiązań dla identyfikowanych problemów oraz ich ocena na podstawie kosztów i korzyści.
3. Wybór rozwiązań i ich doprecyzowanie w prawnym języku aktów normatywnych i w zgodzie z obowiązującymi procedurami.
4. Wstępne określenie oczekiwań wobec administracji oraz obywateli wynikających z przyjętych rozwiązań.
5. Wdrożenie i realizacja rozwiązań, czyli zastosowanie ich przez administrację i dostosowanie zachowań przez obywateli.
6. Ocena sukcesów i porażek wdrożenia i realizacji działań.
7. Zakończenie działań i rozpoczęcie nowego cyklu lub poprawianie aktów normatywnych w wyniku stwierdzonych problemów w realizacji [Szarfenberg 2016: 16].

W badaniu polityki publicznej użyteczne jest odniesienie do podstawowych kategorii analizy decyzyjnej, którymi są: sytuacja decyzyjna (ogół rzeczywistości społeczno-politycznej i determinantów zewnętrznych); ośrodek decyzyjny (podmiot działania politycznego); proces decyzyjny (zespół powiązań przyczynowo-skutkowych występujących wewnątrz ośrodka decyzyjnego); decyzja polityczna (akt nielosowego wyboru między różnymi alternatywnymi działaniami bądź zaniechaniem) oraz implementacja decyzji (proces urzeczywistnienia decyzji za pomocą odpowiednio dobranych metod i środków działania, którego celem jest przekształcenie sytuacji niepożądaną w pożądaną) [Jakubowski, Załęski, Zamęcki 2013: 197].

Na każdym z etapów cyklu polityki publicznej mamy do czynienia z różnymi jej aktorami. Podstawowy podział aktorów polityki publicznej wyróżnia podmioty wewnętrzne oraz zewnętrzne. Do pierwszej grupy zalicza się rząd, parlament, administrację rządową i samorządową. Podmioty zewnętrzne polityki publicznej to wszelkiego rodzaju organizacje pozarządowe, lobbyści, eksperci, media oraz różnorakie grupy nacisku [Suwaj, Wenclik 2009: 313]. W systemach niedemokratycznych szczególną rolę w polityce publicznej odgrywają partie polityczne dzierżące władzę w państwie. W związku ze zjawiskiem „dublowania się” stanowisk w państwowej i partyjnej hierarchii władzy można je zaliczyć do obu kategorii aktorów.

Żadna władza nie prowadzi polityki publicznej w próżni, zawsze jest ona zdeterminowana czynnikami, na które rządzący tylko w pewnym stopniu mogą oddziaływać. Cykl polityczny rozpoczyna się w danym momencie dziejowym, w którym wewnątrz państwa oraz w jego otoczeniu międzynarodowym występują specyficzne warunki. Czynniki warunkujące konkretną politykę publiczną można podzielić na trzy kategorie: polityczne, społeczno-kulturowe oraz ekonomiczne.

Wśród czynników politycznych należy wyróżnić czynniki wewnętrzne oraz te, które wypływają z geopolitycznego położenia państwa. Istotne jest, czy władza państwowa podejmuje daną politykę publiczną autonomicznie, czy też istnieje nacisk płynący z zewnątrz, z otoczenia międzynarodowego. Zmiany na arenie międzynarodowej mogą być wręcz impulsem do rozpoczęcia cyklu polityki publicznej. Wśród czynników wewnątrzpaństwowych należy wymienić przede wszystkim: typ ustroju politycznego, uwarunkowania ideologiczne, model instytucjonalny, strukturę administracyjną, typ kultury politycznej oraz sposób rozwiązywania sporów. Ideologia jest niezbędnym komponentem legitymizacji podejmowanych przez decydentów politycznych wyborów. Inaczej jest realizowana polityka publiczna w społeczeństwach autorytarnych i totalitarnych zarządzanych monocentrycznie, a inaczej w społeczeństwach liberalnych z rozproszonymi interesami ekonomicznymi i systemami wartości.

Odnosnie do czynników ekonomicznych, najważniejsza jest odpowiedź na pytanie, czy państwo jest przygotowane finansowo na prowadzenie danej polityki publicznej. Sytuacja ekonomiczna państwa musi pozwalać na zapewnienie kadr oraz zaplecza technicznego niezbędnych do realizacji przyjętych w niej założeń.

Istotnym czynnikiem warunkującym kształt danej polityki publicznej jest definiowanie dobra wspólnego z uwzględnieniem cech struktury społeczeństwa. Inaczej będzie ono ujmowane w społeczeństwach bliskich homogeniczności i aksjologicznie zintegrowanych, a inaczej w społeczeństwach podzielonych i zantagonizowanych światopoglądowo, etnicznie lub religijnie [Pawlik 2018: 24].

Charakterystyka polityki władz komunistycznych wobec ludności ukraińskiej wymaga doprecyzowania następujących terminów: grupa dominująca, grupa etniczna, mniejszość narodowa. Praktycznie w każdym społeczeństwie (poza czystym typem społeczeństwa homogenicznego) można wyróżnić grupę dominującą, czyli zbiorowość, która – bez względu na powody – jest w stanie narzucić innym funkcjonującym w nim grupom swoje wzory zachowań, praktyki kulturowe i swój system normatywny oraz wiarygodnie przedstawić je jako konstytuujące całe społeczeństwo. Jak zaznacza Janusz Mucha, grupa dominująca przypisuje sobie prawo do definiowania standardów normatywnych oraz traktuje siebie jako wcielenie tradycji i obyczajów. Na ogół wspiera ją system instytucjonalny – państwowy i/lub religijny [Mucha 1999: 20].

Wyróżnianie mniejszości narodowych i etnicznych rodzi spore trudności. Podział na te kategorie ma charakter bardziej prawnopolityczny aniżeli naukowy, hierarchizuje mniejszości, tworząc niejako dwa poziomy: wyższy, zajmowany przez mniejszości narodowe, i niższy, na którym plasują się grupy etniczne. Jest to szczególnie widoczne w prawie międzynarodowym [Posern-Zieliński 2005: 70]. Rozróżnienie na mniejszości narodowe i mniejszości etniczne opiera się zarówno na kryteriach obiektywnych – historycznej trwałości grupy oraz pochodzeniu narodowym – jak i subiektywnych – chodzi tutaj o ideologię grup i tożsamość ich członków [Paleczny 2004: 137]. Do mniejszości narodowych zalicza się te grupy etniczne, które żyjąc od dawna (bądź osiedlając się po migracji) w danym państwie, poczuwają się do narodowej wspólnoty ze swoimi pobratymcami, którzy posiadają byt państwowy bądź przejawiają aspiracje do posiadania takiego bytu akceptowane w środowisku międzynarodowym. Z kolei mniejszości typu etnicznego tworzą wspólnoty etniczne, które nie posiadają państwowo-narodowego protektora.

W odniesieniu do polityki etnicznej należy wskazać za Andrzejem Wierzbickim na jej szersze i węższe znaczenie. W znaczeniu szerszym „polityka etniczna to strategiczny kierunek działań państwa, partii politycznych i ruchów społecznych w państwach polietnicznych w zakresie stosunków narodowościowych, rozwoju językowo-kulturowego wspólnot etnicznych, mająca podstawy konstytucyjne i programowe” [Wierzbicki 2008: 42]. Spojrzenie węższe zakłada, że „polityka etniczna to całokształt prawnych, organizacyjnych i ideologicznych działań państwa skierowanych na organizację życia wspólnot etnicznych i wzajemnych stosunków między nimi” [Wierzbicki 2008: 42–43].

W wypowiedziach polityków należących do PPR postulowano konieczność asymilacji ludności ukraińskiej ze społecznościami przyjmującymi wysiedleńców. Na polu nauk społecznych powstało wiele teorii asymilacji, jak koncepcje: Roberta Parka i Ernesta Burgessa [Park, Burgess 1921], Williama S. Bernarda [Bernard 1967], Milтона Gordona [Gordon 1964] czy też linearna koncepcja asymilacji Lloyda Warnera i Leo Srolego [Warner, Srole 1945]. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, iż asymilacja jako zjawisko obiektywnie wpisane w rzeczywistość społeczną składa się z dwóch podstawowych procesów: integracji i akulturacji. Do integracji dochodzi głównie na płaszczyźnie struktury społecznej i osobowości, z akulturacją mamy do czynienia w sferze osobowości i kultury [Vander Zanden 1966]. Procesy asymilacji odzwierciedlają zatem ciąg zmian zachodzących pod wpływem zderzenia się na jednym obszarze dwóch lub więcej zbiorowości społecznych.

Akulturation jest procesem przyjmowania przez jednostkę lub grupę kultury innej grupy etnicznej, zazwyczaj dominującej w danym społeczeństwie. Nie oznacza to, że niektóre elementy kultury nie są przejmowane w odwrotnym kierunku. Proces akulturacji rozpoczyna się z chwilą osiedlenia się na nowym terytorium i przebiega (często przez kilka pokoleń) aż do momentu całkowitej integracji [Kapiszewski 1980: 157].

W realiach Polski Ludowej polityka migracyjna służyła implementacji założeń polityki etnicznej, zakładającej dążenie do minimalizacji znaczenia politycznego i społecznego mniejszości narodowych. W odniesieniu do polityki migracyjnej warto przywołać typologię przymusowych migracji zaproponowaną przez Krystynę Kersten wyróżniającą: wypędzenie, wysiedlenie, deportację oraz przesiedlenie. Wypędzenie (inaczej wygnanie, usunięcie, rugi, wyrzucenie) jest procesem migracyjnym, którego celem jest usunięcie jednostki lub grupy społecznej z danego terenu. Sprawczość w przypadku wypędzenia leży wyłącznie po stronie wypędzającego. Wysiedlenie oznacza zorganizowane działania mające na celu usunięcie danej zbiorowości z zajmowanego terenu. Strona wysiedlana pełni w tym procesie bierną rolę, jest podporządkowana bezpośredniemu przymusowi ze strony wysiedlających. Deportację (inaczej zsyłkę, wywózkę) od wysiedlenia odróżnia to, że może ona dotyczyć również jednostek, oraz to, że wywóz jest przeprowadzany do z góry wytyczonego miejsca. Przesiedlenie jest typem instytucjonalnego przeniesienia ludności w przestrzeni, w którym obok instytucji przesiedleńczej czynnie uczestniczą sami przesiedleńcy. Jest to zatem proces po części dobrowolny. Głównym celem instytucji przesiedleńczej jest przeniesienie jak największej liczby ludności określonego typu zgodnie z przyjętym uprzednio planem [Kersten 1996: 13–30].

Polityka etniczna władzy ludowej wobec mniejszości narodowych

W okresie międzywojennym zarówno konstytucja marcowa, jak i konstytucja kwietniowa gwarantowały prawa mniejszości narodowych. Pomimo iż w praktyce dochodziło do różnego rodzaju konfliktów na tle narodowościowym, to w wymiarze ustrojowym kulturowano tradycję Polski jako państwa tolerancji etnicznej i religijnej.

Tradycje państwa wielonarodowego, w którym mniejszości narodowe traktowane były jako czynnik wzbogacający tkankę społeczną, zostały zanegowane w ruchu komunistycznym już podczas II wojny światowej. Myślą przewodnią PPR była idea przekształcenia Polski w państwo jednonarodowe, co skutkowało podważeniem dotychczasowego statusu mniejszości narodowych. Ludność zamieszkującą Kresy Wschodnie II RP zaczęto traktować w kategoriach grup etnicznych, a nie mniejszości narodowych. Świadczy o tym fakt, iż w drugiej połowie lat 40. nie wypracowano oficjalnej polityki publicznej dotyczącej kwestii narodowościowych. Zakładano, iż docelowo mniejszości narodowe uda się usunąć bądź ulegną one asymilacji w dominującej polskiej grupie. Rolą państwa miała być jak najszybsza finalizacja tego procesu, a następnie prowadzenie polityki publicznej w sferze stosunków etnicznych. Władysław Gomułka wielokrotnie podkreślał w swoich przemówieniach, że nowa Polska będzie budowana „na zasadach narodowych, a nie narodowościowych” [Gomułka 1962: 201–223], co w praktyce oznaczało, iż narodowość i obywatelstwo miały być tożsame [Madajczyk 2004: 38]. Dopuszczano odmienności etniczne jako „swoisty folklor kulturowy”, odzwierciedlający regionalne zróżnicowanie kulturowe w obrębie kultury grupy dominującej. Retoryka narodowa stanowiła istotną część propagandy na rzecz wprowadzania ustroju socjalistycznego. Powojenna Polska jako państwo jednonarodowe miała być wolna od konfliktów wewnętrznych o podłożu narodowościowym, w przeciwieństwie do II RP [Mironowicz 2000: 31–32].

Powojenna polityka etniczna była wypadkową różnych czynników towarzyszących zdobywaniu i umacnianiu władzy w kraju przez komunistów. W jakim stopniu politycy PPR byli samodzielni w podejmowaniu decyzji? Bez wątplenia ówczesny układ geopolityczny i diametralna zmiana granic państwa polskiego powodowały, iż musieli oni brać pod uwagę interesy Moskwy. W odniesieniu do ludności ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej polska polityka stanowiła w dużej mierze odzwierciedlenie stosunku centralnych władz radzieckich do każdej z tych narodowości w ZSRR. Najbardziej restrykcyjna była jednak polityka przymusowych przesiedleń Ukraińców, gdyż miała stanowić środek zapobiegający dalszym aspiracjom terytorialnym USRR do polskich ziem zamieszkałych przez społeczność [Madajczyk 2004: 39]².

Etniczna polityka publiczna może się charakteryzować trzema dążeniami: akceptacją wieloetniczności i wielokulturowości; wyłączeniem mniejszości z głównego nurtu życia społecznego, politycznego i ekonomicznego oraz niedopuszczeniem do ich

² Roman Drozd wysuwa tezę, iż decyzja ZSRR uniemożliwiająca przeprowadzenie ostatniej fali wysiedleń Ukraińców motywowana była chęcią władz radzieckich zachowania kontroli nad politykami PPR i wywierania na nich wpływu poprzez swoisty szantaż sprawą ludności ukraińskiej na terenach przygranicznych [Drozd 2001: 191].

integracji z narodem tytularnym; dążeniem do etnicznej jednolitości przy akceptacji fizycznej eksterminacji i wygnania. W tym kontekście polityka komunistów wobec ludności ukraińskiej między rokiem 1944 a 1950 przeszła przez dwie fazy. W pierwszej dążono do rozwiązania kwestii ukraińskiej na drodze wysiedleń do USRR, w drugiej, od 1947 roku, głównym celem było przesiedlenie ludności ukraińskiej na tereny Ziemi Odzyskanych i poddanie jej asymilacji. Stąd w ramach polityki asymilacji likwidowano ukraińskie szkolnictwo podstawowe i średnie oraz ukraińskie organizacje, nawet te o lewicowym charakterze.

Znaczenie czynnika ideologicznego w kształtowaniu polityki etnicznej jest szczególnie widoczne w wytycznych do prowadzenia akcji weryfikacyjnych mających na celu rozstrzygnięcie, którym jednostkom można odmówić przynależności do narodu polskiego. W sytuacji, gdy nie udawało się jednoznacznie ustalić praw genealogicznych bądź gdy postawa jednostki podczas wojny budziła wątpliwości, rozstrzygającym był czynnik polityczny, czyli optowanie za wprowadzaniem w Polsce nowego ustroju społeczno-politycznego [Madajczyk 2004: 40]. Postulowana przez komunistów polityka wobec ludności ukraińskiej zgodna była z oczekiwaniami większości polskiego społeczeństwa. Akceptowano zarówno wysiedlenia, jak i inne dyskryminacyjne działania, np. zamykanie szkół uczących w językach mniejszości narodowych³. Po przesunięciu frontu w styczniu 1945 roku ponownie nasiliła się działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Dochodziło do licznych grabieży, a polska ludność była zmuszona do chronienia się w większych miejscowościach kontrolowanych przez tworzące się komunistyczne władze lokalne. W związku z tym oczekiwano szybkiego przeprowadzenia akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej.

Na negatywne nastawienie ludności polskiej wobec Ukraińców, jak i późniejszą decyzję władz o przeprowadzeniu akcji „Wisła”, wpłynęły doświadczenia okresu wojny, a w szczególności sprawa konfliktu zbrojnego na Wołyniu i w tzw. Małopolsce Wschodniej. W latach 1943–1944 na Wołyniu i sąsiadujących z nim terenach województw lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego ukraińskie organizacje nacjonalistyczne przeprowadziły zbiorowe mordy na ludności polskiej [Motyka 1999: 220]. Historycy szacują, iż w wyniku tzw. rzezi wołyńskiej zginęło od 50 do 60 tys. Polaków. Ukraińska Powstańcza Armia wspierana przez ukraińską ludność cywilną ze szczególnym okrucieństwem mordowała zarówno pojedyncze osoby, jak i całe społeczności⁴.

³ Nacjonalistyczne postawy Polaków w stosunku do ludności ukraińskiej przybierały w skrajnych przypadkach formę celowych mordów podziemia niepodległościowego. Należy jednak podkreślić, że równie liczne były przypadki udzielania pomocy Ukraińcom przez Polaków w celu uchronienia ich przed przymusową deportacją. Część władz lokalnych (np. w Sanoku, Lesku, Lubaczowie) opowiadała się za selektywną formą wysiedleń tylko tych członków społeczności ukraińskiej, którzy odnosili się wrogo do Polaków bądź współpracowali z OUN czy UPA [Pisuliński 2004: 170].

⁴ Zbrodnie ukraińskie wobec polskiej ludności cywilnej zostały udokumentowane zarówno w literaturze naukowej [Siemaszko, Siemaszko 2000; Motyka 2006, 2011, 2016; Koprowski 2017, 2018], jak i w relacjach świadków wydarzeń [Filar 2009; Koprowski 2016; Lisiecki, Lisiecka 2019].

Polityka migracyjna jako narzędzie realizacji etnicznych idei polskich komunistów w odniesieniu do ludności ukraińskiej

Dokładne oszacowanie liczby ludności ukraińskiej, która po zakończeniu II wojny światowej zamieszkiwała tereny Polski w jej nowych granicach, jest niezmiernie trudne. Okres po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej to czas zarówno dobrowolnych, jak i przymusowych migracji. Ponadto pierwszy ogólny spis ludności z 1946 roku wyróżniał narodowość polską, niemiecką oraz osoby „innej narodowości”. Liczbę tych ostatnich określono na 304,5 tys., natomiast wobec 417 tys. osób trwała jeszcze weryfikacja. Ludność ukraińska często ukrywała swoją tożsamość narodową w obawie przed przymusową deportacją. Istotny jest również fakt, iż zaliczano do niej także społeczność Łemków. Poszczególni badacze szacują liczbę Ukraińców w przedziale od 550 do 700 tys. osób [Pisuliński 2004: 162].

Największe skupiska ludności ukraińskiej znajdowały się w województwach: krakowskim (w powiatach nowotarskim i nowosądeckim); rzeszowskim (w powiatach gorlickim, jasielskim, krośnieńskim, sanockim, leskim, brzozowskim, przemyskim, jarosławskim, lubaczowskim, rzeszowskim, łańcuckim i przeworskim); lubelskim (w powiatach biłgorajskim, krasnostawskim, tomaszowskim, chełmskim, hrubieszowskim, zamojskim, włodawskim i białskim). Ludność ukraińska zamieszkiwała również na północnym Podlasiu.

Kwestia wzajemnej wymiany ludności pomiędzy Polską a granicznymi republikami Związku Radzieckiego została podniesiona w umowie z 16 sierpnia 1945 roku, jeszcze przed oficjalną delimitacją granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a ZSRR. Już 9 września 1944 roku PKWN podpisał z poszczególnymi republikami umowy o wzajemnej wymianie ludności. Zakładano wysiedlenie do odpowiednich republik Związku Radzieckiego zamieszkującej na polskim terytorium ludności ukraińskiej, rusińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i litewskiej [Eberhardt 2010: 156].

Do 1 marca 1945 roku z Polski wyjechało dobrowolnie zaledwie około 80 tys. Ukraińców. Duża część rodzin, głównie z terenów wiejskich, nie chciała opuszczać swoich gospodarstw. W związku z tym rząd tymczasowy zdecydował, by wobec pozostałych osób zastosować różnego rodzaju środki nacisku administracyjnego, m.in. Ukraińców wyłączono z nadań ziemi w ramach reformy rolnej. Od września 1945 roku repatriacja ludności ukraińskiej była już przymusowa [Pisuliński 2004: 167–168]. Za wysiedlanie Ukraińców na szczeblu centralnym odpowiedzialny był Główny Przedstawiciel Rządu ds. Ewakuacji Ludności Ukraińskiej Józef Bednarz, a na szczeblu lokalnym, obok polskiej administracji, dużą rolę odgrywał aparat sowiecki wykorzystujący komendantury wojskowe i NKWD. Od wprowadzenia przymusowych wysiedleń za ostateczną kwalifikację do wyjazdu odpowiadała polska administracja powiatowa. Przewidywano możliwość wyłączenia z przesiedlenia tych osób, które podczas wojny były lojalne wobec Polaków i nie przyjęły ukraińskiej kenkarty. Przymusowa akcja przesiedleńcza została zakończona 5 lipca 1946 roku, a w 1947 roku USRR zaprzestała dalszego przyjmowania Ukraińców z Polski [Olejnik 2003: 282–284]. Dane dotyczące skali tych wysiedleń prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Ludność ukraińska wysiedlona ze wschodnich województw Polski do ZSRR w okresie od 15 października 1944 roku do 5 lipca 1946 roku

Województwo	Ludność ukraińska wysiedlona z Polski do ZSRR
lubelskie	190 700
rzeszowskie	267 800
krakowskie	21 800
Razem	480 300

Źródło: opracowanie własne na podstawie Szczeciński, Szota 2013: 486–488.

Po zakończeniu zorganizowanej akcji przesiedleńczej na terenach polskich przebywało nadal około 200 tys. Ukraińców, którzy wedle władz polskich stanowili zaplecze dla zbrojnych formacji UPA. Rozbicie UPA miało nastąpić w ramach akcji militarnej i przymusowych deportacji cywilnej ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane. Wysziedlenia ludności w ramach akcji „Wisła”, dowodzonej przez gen. Stefana Mossora, rozpoczęły się 29 kwietnia 1947 roku. Ukraińców wysiedlano niezależnie od stopnia ich lojalności wobec państwa polskiego, dzieląc ich przy tym na trzy kategorie: niebezpieczni, niepewni i nieszkodliwi. Urzędnicy Państwowego Urzędu Repatriacyjnego otrzymywali też krótkie charakterystyki przesiedleńców z danego transportu, co miało im ułatwić decyzję o konkretnym miejscu osiedlenia rodzin. Wywożono osoby z rodzin ukraińskich, łemkowskich oraz mieszanych. Liczbę ludności objętej wysiedleniami z południowo-wschodnich powiatów Polski szacuje się na około 140 tys.⁵ Z 7 powiatów województwa rzeszowskiego wysiedlono 85 438 osób, z 7 powiatów województwa lubelskiego – 44 726 osób, z powiatu Nowy Sącz – 9251 osób [Gawryszewski 2005: 499]. O liczbie osób objętych akcją na tym terenie informuje tabela 2.

Tabela 2. Liczba osób wysiedlonych w ramach akcji „Wisła” (według danych PUR)

Okres	Rejon	Liczba osób
29 IV – 4 VI 1947	Sanok	46 454
1 V – 25 VI 1947	Rzeszów	21 916
2 V – 12 VII 1947	Lublin	44 728
28 V – 30 VI 1947	Gorlice	14 096
28 VI – 22 VII 1947	Nowy Sącz	10 510
9 VII – 19 VII 1947	Rzeszów	1 775
Razem		139 479

Źródło: opracowanie własne na podstawie Sula 2002: 120.

⁵ Zgodnie z danymi PUR od 29 kwietnia do 12 sierpnia 1947 roku z województw krakowskiego, lubelskiego i rzeszowskiego wysiedlono 139 479 osób. Niższą liczbę, 137 880 osób, podawało Ministerstwo Ziemi Odzyskanych. Różnica w szacunkach mogła być spowodowana tym, iż część osób jeszcze w czasie trwania akcji osiedleńczej wracała do swoich pierwotnych miejsc zamieszkania [Sula 2002: 121].

Ludność przesiedlana w ramach akcji „Wisła” miała zostać osiedlona w województwach na Ziemiach Odzyskanych, w maksymalnym rozproszeniu i w oddaleniu od zachodniej i morskiej granicy państwa. Wykluczano powstawanie skupisk ludności ukraińskiej, a w poszczególnych powiatach liczba Ukraińców nie mogła przekraczać 10% ogólnej liczby ludności. Zalecenia tego w praktyce nie udało się w pełni zrealizować [Eberhardt 2010: 176]. Najwięcej osób PUR osiedlił w województwie olsztyńskim i szczecińskim. Rodziny ukraińskie kierowano również do województw: wrocławskiego, poznańskiego, gdańskiego i białostockiego. O skali dyslokacji ludności w województwach Ziemi Odzyskanych informuje tabela 3.

Tabela 3. Liczba osób przesiedlonych w ramach akcji „Wisła” w poszczególnych województwach na Ziemiach Odzyskanych

Województwo	Liczba osób przesiedlonych
olsztyńskie	55 089
szczecińskie	48 465
wrocławskie	21 237
poznańskie	8 042
gdańskie	6 838
białostockie	991
Razem	140 662

Źródło: Drozd 1998: 198.

W tabeli 3 przedstawiono dane zgodne z szacunkami PUR. Nieco odmienne obliczenia przedstawiało Ministerstwo Ziemi Odzyskanych – zgodnie z nimi w poszczególnych województwach osiedlono: 13 459 rodzin (54 966 osób) w województwie olsztyńskim, 11 200 rodzin (47 832 osób) w województwie szczecińskim, 5142 rodzin (21 014 osób) w województwie wrocławskim, 1692 rodzin (7706 osób) w województwie poznańskim, 1321 rodzin (5371 osób) w województwie gdańskim oraz 252 rodziny (991 osób) w województwie białostockim [Sula 2002: 120–121].

Ludność ukraińska była osiedlana w trudnych warunkach, ponieważ lepsze polniemieckie gospodarstwa i budynki mieszkalne były już zajęte przez ludność polską migrującą z Polski centralnej i repatriantów z ZSRR. Często w jednym gospodarstwie lokowano po kilka rodzin. W związku z tym, że z dawnych gospodarstw Ukraińcy mogli zabrać tylko niewielką część swojego majątku, brakowało im materiału siewnego czy siły pociągowej. Państwowe przydziały (tzw. kartki rolne) również były niewystarczające. Wśród przesiedleńców dominowała nadzieja, iż będą mogli powrócić do dawnych gospodarstw, co powodowało, iż w większości nie wykazywali oni chęci do gospodarowania na przydzielonej ziemi.

Wśród ludności polskiej przeważało negatywne nastawienie do przesiedleńców. Na pejoratywny obraz Ukraińców i to, że byli oni postrzegani jako osoby niebezpieczne, wpływał fakt, iż przesiedlenia odbywały się pod eskortą wojskową. Wśród repatriantów polskich z ZSRR na stosunki z nowymi sąsiadami wpływały często dramatyczne

doświadczenia terroru ukraińskich nacjonalistów z czasu wojny. Należy również wziąć pod uwagę, iż ludność ukraińska często była traktowana przez władze lokalne jako „reakcyjna i wroga masa”, co potęgowało negatywne nastroje wśród Polaków.

Powyższe czynniki spowodowały, iż nie powiodła się integracja Ukraińców w społecznościach Ziemi Zachodnich. Pomimo znacznego rozproszenia przestrzennego społeczność ukraińska zamknęła się we własnym kręgu kulturowym i religijnym. Ze względu na brak prowadzonych ówczasem badań socjologicznych trudno ocenić, jaki procent osiedleńców w pewnym stopniu uległ jednak akulturacji na skutek codziennych interakcji i konieczności uczestniczenia w polskim procesie edukacyjnym [Madajczyk 2004: 49].

Podsumowanie

Spojrzenie na powojenną politykę władz komunistycznych wobec mniejszości ukraińskiej przez pryzmat cyklu etnicznej i migracyjnej polityki publicznej pozwala na wyprowadzenie szeregu istotnych wniosków.

Rozpoczęcie cyklu polityki etnicznej zmierzającej do zbudowania państwa jednonarodowego uwarunkowane było czynnikami ideologicznymi i nowym układem geopolitycznym w Europie Środkowej. Polscy komuniści w dużej mierze byli uzależnieni od decyzji zapadających w Związku Radzieckim. W realizacji polityki migracyjnej, szczególnie na pierwszym etapie wysiedlania ludności ukraińskiej do USRR w latach 1944–1946, znaczną rolę odgrywał aparat sowiecki: komendantury wojskowe i placówki NKWD. Również ze względu na decyzję Stalina z 1947 roku o odmowie dalszych wysiedleń Ukraińców do USRR władze polskie musiały opracować założenia i przeprowadzić akcję przesiedlenia pozostałej ludności ukraińskiej na tereny Ziemi Zachodnich.

Powojenna polityka władzy ludowej wobec ludności ukraińskiej przyjęła formę działań o charakterze dyskryminacyjnym. Naruszano dobrowolność wyjazdu ludności z gospodarstw w Polsce, przyjętą w układzie z 1944 roku zawartym między PKWN a rządem USRR, a podczas akcji „Wisła” stosowano brutalną akcję wywózek. Zlikwidowano szkolnictwo w języku ukraińskim i zakazano działalności organizacji społecznych oraz politycznych. Jednocześnie prowadzono walkę z Kościołem greckokatolickim i zakazano działalności związków o charakterze religijnym.

Prowadzona wobec ludności ukraińskiej polityka dyskryminacyjna w dużej mierze cieszyła się poparciem Polaków. Na terenie Polski południowo-wschodniej było to uwarunkowane doświadczeniami z okresu wojny oraz terrorem UPA w stosunku do polskiej ludności cywilnej. Na Ziemiach Odzyskanych konflikty narodowościowe były potęgowane przez konflikt religijny i rywalizację o dostęp do dóbr materialnych między polskimi repatriantami ze Związku Radzieckiego a ludnością ukraińską przymusowo osiedlaną w ramach akcji „Wisła”.

Zakładana polityka asymilacji ludności ukraińskiej w społecznościach tworzących się na Ziemiach Odzyskanych nie przybrała formy wynarodowienia. Miała raczej służyć zminimalizowaniu znaczenia mniejszości narodowych w państwie, sprowadzeniu ich do kategorii grup etnicznych koegzystujących w obrębie dominującej polskiej

grupy. Polityka asymilacji ludności ukraińskiej nie powiodła się również ze względu na bardzo silnie ugruntowane poczucie odmienności narodowej, kulturowej i religijnej tej społeczności. Ludność ukraińska traktowała nowe miejsce osiedlenia na ziemiach zachodnich jako tymczasowe, dominowała chęć powrotu do gospodarstw na wschodzie kraju.

Po powstaniu PZPR w grudniu 1948 roku nastąpiła wyraźna zmiana stosunku władz centralnych do kwestii ukraińskiej. Złagodzone represje i inwigilację Ukraińców przez Służbę Bezpieczeństwa. Stopniowo odchodzono od dążenia do uzyskania homogeniczności narodu na rzecz modelu integracyjnego, w którym uznaje się równość i indywidualność obywateli pomimo etnicznego zróżnicowania społeczeństwa, a państwo nie wspiera, ale i nie dyskryminuje grup mniejszościowych. Dostrzeżono potrzebę ustabilizowania mniejszości ukraińskiej zarówno pod względem materialnym, jak i społeczno-kulturowym, umożliwiono nauczanie w języku ukraińskim. Na początku lat 50. mniejszości ukraińskiej przyznano prawo do wydawania prasy w języku rodzimym, tworzenia stowarzyszeń i zespołów społeczno-kulturowych. Pomimo formalnego zakazu działalności Kościoła greckokatolickiego przyzwalano Ukraińcom na praktyki religijne. Akceptacja funkcjonowania mniejszości narodowych, w tym ukraińskiej, jako integralnych elementów społeczeństwa polskiego nastąpiła jednak dopiero podczas przemian Października '56, na fali odwilży politycznej w Polsce.

Bibliografia

- Bernard William S. 1967. *The integration of immigrants in the United States*. „International Migration Digest” 1: 23–33.
- Drozd Roman. 2001. *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa: Tyrsa.
- Drozd Roman, Hałagida Igor. 1999. *Ukraińcy w Polsce 1944–1989: walka o tożsamość (dokumenty i materiały)*. Warszawa: Burchard Edition.
- Eberhardt Piotr. 2010. *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Filar Władysław. 2009. *Wołyń 1939–1944. Historia, pamięć, pojednanie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Gawryszewski Andrzej. 2005. *Ludność Polski w XX wieku*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Gomułka Władysław. 1962. *Nowa sytuacja – nowe zadania. Referat wygłoszony na rozszerzonym plenum KC PPR 6 lutego 1945*. W: *Artykuły i przemówienia*, 1: Styczeń 1943 – grudzień 1945, 201–223. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Gordon Milton. 1964. *Assimilation in american life. The role of race and national origins*. New York: Oxford University Press.
- Jakubowski Wojciech, Załęski Piotr, Zamęcki Łukasz. 2013. *Nauki o polityce. Zarys koncepcji dyscypliny*. Pułtusk-Warszawa: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.
- Kapiszewski Andrzej. 1980. *Psychologiczne aspekty emigracji i asymilacji*. W: *Założenia teorii asymilacji*, Hieronim Kubiak, Andrzej K. Paluch (red.), 147–159. Wrocław-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Kersten Krystyna. 1996. *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*. W: *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, Hubert Orłowski, Andrzej Sakson (red.), 13–30. Poznań: Instytut Zachodni.
- Koprowski Marek A. 2016. *Wołyń. Wspomnienia ocalałych*, 1–2. Zakrzewo: Wydawnictwo Replika.
- Koprowski Marek A. 2017, 2018. *Mord na Wołyniu. Zbrodnie ukraińskie w świetle relacji i dokumentów*, 1–2. Zakrzewo: Wydawnictwo Replika.
- Kudrycka Barbara, Peters Guy B., Suwaj Patrycja J. (red.). 2009. *Nauka administracji*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kwaśniewski Jerzy (red.). 2018. *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.
- Lisiecki Karol, Lisiecka Karolina. 2019. *Wołyń 1943. Ludobójstwo Polaków na Wołyniu 1939–1945. Świadczenia*. Gdańsk: IPN Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Gdańsku.
- Madajczyk Piotr. 2004. *Mniejszości narodowe w Polsce po II wojnie światowej*. „Pamięć i Sprawiedliwość” (2): 37–55.
- Mazur Stanisław. 2015. *Założenia teoretyczne i metodologiczne nauk o polityce publicznej*. „Wrocławskie Studia Politologiczne” 18: 7–27.
- Mironowicz Eugeniusz. 2000. *Polityka narodowościowa PRL*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Motyka Grzegorz. 1999. *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Motyka Grzegorz. 2006. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Motyka Grzegorz. 2011. *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Motyka Grzegorz. 2016. *Wołyń ’43. Ludobójcza czystka. Fakty, analogie, polityka historyczna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Mucha Janusz (red.). 1999. *Kultura dominująca jako kultura obca. Mniejszości kulturowe a grupa dominująca w Polsce*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nelson Barbara J. 1996. *Public policy and administration. An overview*. W: *A new handbook of political science*, Robert E. Goodin, Hans D. Klingemann (red.), 551–592. Oxford: Oxford University Press.
- Olejniki Leszek. 2003. *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Palczyński Tadeusz. 2004. *Socjologia stosunków międzynarodowych. Zarys problematyki*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Park Robert, Burgess Ernest. 1921. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pawlik Wojciech. 2018. *Polityka publiczna a problem legitymizacji publicznego działania*. W: *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*, Jerzy Kwaśniewski (red.), 23–35. Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.
- Pisuliński Jan. 2004. *Polityka władz wobec społeczności ukraińskiej w latach 1944–1956*. „Pamięć i Sprawiedliwość” (2): 161–184.
- Posern-Zieliński Aleksander. 2005. *Etniczność. Kategorie, procesy etniczne*. Poznań: PTPN.

- Siemaszko Ewa, Siemaszko Władysław. 2000. *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, 1–2. Warszawa: von Borowiecky.
- Sula Dorota. 2002. *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Suwaj Patrycja J., Wenclik Małgorzata. 2009. *Aktorzy polityki publicznej*. W: *Nauka administracji*, Barbara Kudrycka, Guy B. Peters, Patrycja J. Suwaj (red.), 313–318. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Szarfenberg Ryszard. 2016. *Polityka publiczna. Zagadnienia i nurty teoretyczne*. „Studia z Polityki Publicznej” (1): 45–75.
- Szcześniak Antoni B., Szota Wiesław Z. 2013. *Wojna polska z UPA. Droga do nikąd*. Warszawa: Bellona.
- Vander Zanden James W. 1966. *American minority relations*. New York: Ronald Press.
- Warner Lloyd, Srole Leo. 1945. *The social system of american ethnic groups*. New Haven: Yale University Press.
- Wierzbicki Andrzej. 2008. *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.

The policy of the people's government towards the Ukrainian population of Poland in 1944–1950

Abstract

This article sets to analyse the policy of the communist authorities towards the Ukrainian population living in Poland's territory following the Second World War. The political concepts of the people's government concerning the issue of national minorities were implemented by pursuing a strictly state-controlled ethnic and migration policy. In line with the idea of creating a mono-ethnic state, the Ukrainian population was resettled from their previous places of residence. The first wave of deportations of Ukrainians from the south-eastern territories of Poland took place under the 1944 agreement on the evacuation of Polish citizens from the territory of the USSR and of the Ukrainian population from the territory of Poland between the Polish Committee of National Liberation and the Government of the Ukrainian Socialist Republic. Starting from 1947, the Ukrainian population was forcibly resettled to the Recovered Territories as part of the Operation Vistula, which ended in 1950. The author of this article expounds both the assumptions of the resettlement and the concepts concerning the assimilation of the Ukrainian population in new places of settlement.

Keywords: communists, ethnic policy, migration policy, People's Poland, resettlement, Ukrainians, Vistula Operation